

Богослов'я

Канонічне право

УДК 348.5; 246.8:264-911+264-914

ЦЕРКОВНЕ ПРАВИЛО СХІДНИХ ОБРЯДІВ ТА ЙОГО ДЖЕРЕЛА

Любов ГЕНИК

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», філософський факультет, кафедра філософії, соціології та релігієзнавства, вул. Шевченка 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: genyk-sas@ukr.net

В статті встановлено джерела (Біблія та її переклади, східні Статути – Єрусалимський та Студитський; типікони та інші богослужбові книги) та зміст церковного правила у Східних Церквах, в тому числі й в Українських Церквах Київської традиції, подано його коротке визначення: “Церковне правило – це певний порядок богослужінь у Церкві Христовій”.

Церковне правило складається із добового, тижневого і річного кола богослужінь.

Добове коло богослужінь: дев'ятий час, вечірня, повечір'я, північна, утренья, перший час, третій час, Божественна Літургія, шостий час.

Тижневе коло передбачає богослужіння присвячені: неділя – торжеству Христового воскресіння, понеділок – ангелам; вівторок – Івану Предтечі; середа – Хресту і Марії Богородиці; четвер – апостолам і святому Миколаєві; п'ятниця – хресним мукам Ісуса, субота – субота – всім святим і померлим.

Річний цикл богослужінь триває з 1 вересня по 31 серпня і має: постійні (Різдво, Богоявлення, Преображення), змінні (Пасха, Вознесіння, Трійця), переносні (до прикл.: Покрова чи Перенесення мощей святого Миколая) свята.

Ключові слова: церковне правило; богослужбові книги: акафісник, апостол, Євангеліє-апракос, ірмологій (ірмологіон), літургікон (служебник), мінея загальна, мінея місячна, мінея святкова, октоїх (восьмигласник), парастасник, псалтир, типікон (типик, устав), требник, тріодь пісна (трипіснець), тріодь цвітна, часослов.

Добове коло богослужінь, тижневе коло богослужінь, річне коло богослужінь – певний порядок церковних служб і свят протягом усього року. Свята: постійні, переносні, змінні.

В статтє систематизировано источники (Библия и её переводы, древние Уставы – Иерусалимский и Студитский и богослужебные книги) и чётко определено содержание церковного правила в Восточных Церквях (суточный, недельный (седмичный), годовой круг богослужений), в том числе и в Украинских Церквях Киевской традиции, установлено его цель и дано его краткое определение: “Церковное правило – это определённый порядок богослужебный в Христовой Церкви”.

Церковное правило состоит из суточного, недельного и годового круга богослужебный.

Суточный круг богослужений: девятый час, вечерня, повечерье, полунощница, утренья, первый час, третий час, Божественная Литургия, шестой час.

Недельный (седмичный) круг богослужебный предвидит богослужения посвященные: воскресенье – торжеству Христового воскресения; понедельник – ангелам; вторник – Ивану Предтече; среда – Кресту и Марии Богородице; четверг – апостолам и святителю Николаю Мирликийскому; пятница – крестным страстям Иисуса Христа; суббота – всем святителям и умершим.

Годовой цикл богослужебный длится с 1 сентября по 31 августа (по григорианскому календарю) и имеет: постоянные (Рождество, Богоявление, Преображение), сменные (Пасха, Вознесение, Троица), переносные (к примеру: Покров Пресвятой Богородицы или Перенесение мощей святого Николая Угодника) праздники.

Ключевые слова: *церковное правило и его источники; богослужебные книги: акафистник, апостол, Евангелие-апракос, ирмологий (ирмологикон), литургикон (служебник), минея общая, минея месячная, минея праздничная, октоих (осьмогласник), парастасник, псалтырь, типикон (типик, устав), требник, триодъ постная (трипеснец), триодъ цветная, часослов.*

Суточный круг богослужений: вечерня, повечерье, полунощница, утренняя, Божественная Литургия; первый, третий, шестой, девятый час.

Недельный круг богослужений: понедельник – ангелам; вторник – Ивану Предтече; среда – Иисусу Христу и Богородице; четверг – апостолам и святителю Николаю Мирликийскому; пятница – Иисусу Христу; суббота – всем святителям и умершим; воскресенье – Богу и воскресшему Христу.

Годовой круг богослужений: определённый порядок церковных богослужений на протяжении всего года.

Праздники: постоянные, переменные, переносные.

К статье прилагаются соответствующие словари (в приложениях).

*The paper source is set (Bible and its translations, ancient Charters - Jerusalem and Studite, Typikon (rubrics) and other religious books) and the contents of the Divine Praises in the Eastern Churches, including the Church of the Kiev Ukrainian tradition, filed its brief zeal and definition: “**Praises** – is a certain order of worship in the Church”.*

Church usually consists of daily, weekly and annual range of worship.

Daily worship circle: the ninth hour (time), evening, Compline, northern, matins, the first hour (time), three hours (time), Divine Liturgy, six hours (time).

Week range provides dedicated service: Sunday – God and the triumph of Christ's resurrection; Monday – angels; Tuesday – John the Baptist; Wednesday – Cross and the Virgin Mary, Thursday – Apostles and St. Nicholas; Friday – Jesus Christ and Cross torments Jesus; Saturday – to all the saints and the dead.

The annual cycle of worship runs from September 1 to August 31 and has: constant (Christmas, Epiphany, Transfiguration), variables (Easter, Ascension, Pentecost), portable (for example: Protection or transfer of the relics of St. Nicholas) holidays.

Keywords: *curch rule; religious books: Akafisnyk, Apostle, Gospel – aprákos, rmologion, Liturhikon (Missal), Menaion Overall, Menaion Moon, Menaion Holiday, Oktoikh (Vosmyhlasnyk), Parastasnyk, Psalms, Typicon (Statutes), Formulary, transistor, Lenten lean (trypisnets), Lenten cauliflower, Book of Hours.*

Daily worship circle: evening, Compline, northern, Matins, Liturgy, times.

Weekly worship circle: Monday – angels; Tuesday – John the Baptist; Wednesday – Cross and the Virgin; Thursday – Apostles and St. Nicholas; Friday – Jesus Christ; Saturday – to all the saints and the dead; Sunday – God and the risen Christ.

Annual Circle of worship: the order of services throughout the year. Celebration: constant, variable, portable.

On the article attached glossary of liturgical terms.

Церковне правило не так часто було об'єктом наукової уваги ні в теології, ні в релігієзнавстві. Але детальне вивчення змісту церковного правила і богослужінь, що входять до нього, і становить предмет дослідження, дасть можливість точно з'ясувати чи була проблема латинізації в історії розвитку східних обрядів (*актуальність теми*).

Церковне правило частково *вивчалось* рядом теологів-літургістів різних церков, які в своїх працях старалися коротко прослідкувати історію виникнення та формування церковного правила. Це можна відмітити в працях: “Историческое обозрение богослужебных книг Греко-Российской Церкви” [37], Мирослава-Івана Любачівського “Літургіка” [33], Мирослава Марусина “Божественна Літургія” [34], Родіона Головацького “Пояснення богослужень” [13], Мелетія Соловія [46], інших.

Піднімалося питання про церковне правило на ХХІ (Другому Ватиканському) соборі та в його рішеннях, особливо щодо діяльності чернечих спільнот [3; 5].

Більшість дослідників-теологів звертали увагу на способи дотримання церковного правила та його значення. Серед них варто виділити роботи отця Юліана Катрія “Господи, навчи нас молитися” [27], Р. Ґрефа “Так Отче”, щодня з Богом” (в перекладі отця Іринія Назарка) [16], вже згадуваного отця Р. Головацького “Пояснення Богослужень” [13] тощо.

Спеціальні наукові дослідження церковного правила та його історії серед вчених-теологів зробили: австрійський теолог Л. Аллатіса [37], хорватський – В. Ягіч [37], російські дослідники І. Мансветов, [37], Лісідин [37], К. Нікольський [37], митрополит М. Булгаков [37], а серед українських дослідників поясненню церковного правила присвятили свої праці А. Дмитрієвський (Опись литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока. Т.1. – К., 1895) [37], М. Марусин [34] та Р. Головацький [13].

Українські літургісти Ісидор Дольницький та Степан Рудь обмежились тільки поясненнями обрядів і зробили уточнення українського “Уставу Богослужень”, що виданий у Римі 1959 року [13, с.3], який перевиданий з нагоди 2000-ліття християнства у Львові [49].

Відсутність в Україні взагалі перекладів документів Вселенських соборів створює певні труднощі для дослідників, адже навіть старогрецькою чи латинською мовою матеріалів I-XXI Вселенських соборів немає [61]. Правда, вже стараннями доктора Я. Туркала існують переклади “Правил Святих Апостолів” та лишень канонів перших семи Вселенських соборів під заголовком “Джерела канонічного права Православної Церкви” [4], в яких згадуються деякі приписи щодо церковного правила.

В літургічній науці церковне правило займає важливе місце, але тільки такі об'ємні праці як “Настольная книга священнослужителей” [37], “Божественна Літургія” Марусина М. [34], “Пояснення богослужінь” Головацького Р. [12] подають загалом дуже коротко історію його окремих частин. Окремої монографічної праці, присвяченої історії церковного правила досі немає. **Проблема дослідження** полягає в тому, що літургісти розходяться щодо змісту церковного правила. В наукових енциклопедичних виданнях поняття “церковне правило” не подано й не розкрито зовсім [38; 41; 45].

Щодо **джерельної бази дослідження**, то варто відмітити, що вийшов перший том правил чернецтва Студійського уставу під заголовком “Типікони” [9], який є дуже потрібним збірником чернечих правил, потрібних для дослідників історії християнства взагалі, історії церковного правила й музики та в історії чернецтва в Україні зокрема.

У даному дослідженні ми ставили такі **завдання**:

а) дати визначення поняття “богослужіння” у східному обряді взагалі й українському зокрема;

б) визначити зміст і структуру церковного правила та виділити види богослужінь в Христовій Церкві;

в) з'ясувати мету богослужінь і встановлення церковного правила;

г) уточнити зміст поняття “церковне правило”;

г) визначити, які є види джерел церковного правила.

Підручник катехизму православної Церкви Київського патріархату “Закон Божий” наголошує: **“Богослужінням взагалі** називається Богошанування чи догода Богові добрими думками, словами і ділами, тобто виконання волі Божої” [44, с. 469].

Визначення (з лат. definitio) терміну “богослужіння” теологічна література подає різні. Зокрема, “Абетка християнської науки і обряду” наголошує: “Богослужіння – культ, обряд, священнодійства, котрі віддзеркалюють віру всіх членів Церкви. В усіх культурах присутні таїнства переломлення хліба і хрещення” [10, с.49].

Згаданий православний підручник катехизму “Закон Божий” дає таке визначення поняття богослужіння, а саме: “Православним церковним Богослужінням називається служіння чи служба Богові, яка складається з читання і співання молитов, читання Слова Божого і священнодійств (обрядів), здійснюваних за визначеним чином, тобто порядком, на чолі із священнослужителем (єпископом чи священником)” [44, с.470].

Прослідковуючи історію встановлення богослужіння ми з'ясували, що з погляду теологів, воно було встановлене ще в раю, і полягало у вільному

прославленні Бога, Його премудрості, благості, всемогутності та інших Божих досконалостей, явлених під час створення світу і в промислі про нього. Після первородного гріха (Бут. 3: 7-28) люди повинні були ще більше молитися до Бога, благаючи про своє спасіння і приносити жертви, які встановив Господь. Поєднання молитов з жертвоприношеннями повинно було нагадувати людям, що Бог приймає їхні молитви заради тієї жертви, яку згодом приніс за всіх людей Спаситель (гр. – Христос), Син Божий, який прийшов на землю, “щоб всіх грішників спасти” [45, с.469].

З повеління Божого, в Старому Завіті була спочатку встановлена скинія, а потім Єрусалимський храм (див. додатки), де були обрані священні особи (левіт, священник, первосвященик), визначені жертви [43, с.469]. З приходом на землю, Господь Ісус Христос навчав поклонятися Небесному Отцеві в будь-якому місці, проте Він не усунув храм, як місце особливої Божої благодаті. Звідси видно, що певний порядок священнодійств існував ще в старозавітні часи.

Біблійна книга “Дії апостолів” [1; 2; 3; 8] констатує той факт, що вони мали відповідні місця для зібрання вірних та уділення Святих тайн. Крім того, **апостоли** під дією Святого Духа, як наступники Ісуса Христа, зробили **остаточне впровадження християнського Богослужіння** за вказівкою апостола Павла: “Усе повинно бути благопристойним і за чином” (1 Кор. 14: 40) [44, с.470].

З якою метою були встановлені богослужіння? Доктор богослов'я Серафим Слободський наголошує: “**Богослужіння має на меті**, для повчання віруючих, у читанні та піснеспівах викласти істинну науку Христову і підвести їх до молитви та каяття, а в образах і діях зобразити найважливіші події святої історії, які відбулися для нашого спасіння, як до так і після Різдва Христового. При цьому мається на увазі викликати в учасників молитви подяку Богові за всі одержані благодіїства, посилаючи молитву за майбутні ласки до нас від Нього й отримання спокою душі, а головне – через богослужіння увійти у таємниче спілкування і єднання з Богом через участь у Святих Тайнах” [44, с.470].

За **метою** нашого наукового **дослідження** дуже важливо визначити, що ж розуміє релігієзнавство і теологія (богослов'я) під словосполученням “**церковне правило**”. На жаль, жоден науковий чи теологічний словник не подає пояснення словосполучення “церковне правило”. Відсутнє пояснення цього словосполучення у словнику “Абетка християнської науки і обряду” [10, с.237; 315] “Словнику іншомовних слів” [44], “Малому теологічному словнику” [38], “Релігієзнавчому словнику” [41] тощо.

Архієпископ УГКЦ і доктор теології М. Марусин підкреслює, що “Церква, наслідуючи самого Спасителя, що подав нам у молитві “Отче наш” незмінну формулу молитви, встановила також і певний незмінний порядок молінь, який називається правилом” [34, с.311]. Тому богослови наголошують, що “*під церковним правилом розуміємо ціле богослужіння, яке складене святими Отцями і відправлялося в церкві або поза нею, але завжди від імені Церкви, тобто народу Божого*” [34, с.311].

Дуже важливо з'ясувати, які види релігійних відправ відносяться до церковного правила, адже теологічна література по-різному трактує **зміст церковного правила**.

Отець УГКЦ Родіон Головацький у своїй праці “Пояснення богослужень” у переліку релігійних відправ називає: вечірню, повечір'я, північну, утреню, часи, **але не згадує Літургію**. Проте у вступі до своєї книги він наголошує: “Це “Пояснення Богослужень” ми уклали так, щоб окремі частини з собою поєднувались і себе взаємно доповнювали – за ходом літургійного дня, життєвим осередком якого є свята Літургія: найвище прославлення Бога у Пресвятій Трійці єдиного” [13, с.4].

Фундаментальна праця доктора теології Мирослава Марусина “Божественна Літургія” [34], який був секретарем Конгрегації Східних Католицьких Церков підкреслює: “До **правила**, в ширшому значенні, належать, всі чини богослужб разом з Божественною Літургією, а в стислішому розумінні тільки всі ті богослужбові чини, з яких складається щоденне богослужіння. *Божественна Літургія*, як найбільше і найсвятіше діло, – *осередок всіх інших богослужінь*. До неї всі інші богослужіння відносяться, до неї нас підготовляють, і як планети від сонця, беруть від неї світло і тепло” [44, с.311].

Катехизм православної Церкви Київського патріархату “Закон Божий” в переліку добового кола богослужінь називає Божественну Літургію [44]. Виходячи з пояснення, яке подає “Абетка християнської науки і обряду”: “В Апостольській Церкві (Католицька, Православна, давні Церкви) *існує свій єдиний богослужбовий устав* (статут – уточн. Г.Л.)” [10, с.49].

Упорядкована єпископом РПЦ Макарієм Булгаковим “Настольная книга священнослужителя” ще в 1900 й перевидана в 1977 році з благословення патріарха Московського і всієї Русі Пімена I (Ізвєкова) у розділі “Краткий Устав соединения церковных служб” в переліку щоденних богослужінь подає і Божественну Літургію [37, с.62].

Як бачимо, у Православних Церквах зміст церковного правила визначається так само, як у Східних Католицьких Церквах. Це

підтверджують “Настольная книга священнослужителя” [37] та підручник “Закон Божий” С. Слободського, який підкреслює: “Усі християнські церковні богослужіння діляться на **три види: добове коло, тижневе коло, річне коло богослужінь** [43, с.485].

Добовим колом богослужінь (Додаток А) називаються богослужби, які здійснюються в Церкві на протязі доби у певному порядку [44, с.485]. До добових богослужінь відносяться: дев'ята година (час), вечірня, повечір'я, північна, утренья, перша година (час), третя година (час), літургія; шоста година (час) [34, с.311; 44, с.485].

Тижневим колом – називаються богослужіння, які здійснюються на протязі семи днів тижня і мають конкретну посвяту. Зокрема, понеділок – ангелам, вівторок – Івану Предтечі, середа – Христу і Богородиці, четвер – апостолам і святому Миколаєві, п'ятниця – Ісусові Христові та Його мукам (страстям), субота – всім святим і померлим, неділя – Богові і воскреслому Христові [34; 44, с.487].

Тижневе коло богослужінь передбачає щоденну Літургію та прославлення у всі дні тижня Ісуса Христа, Богородиці й святих.

Річним колом богослужінь називається певний порядок служб протягом усього року, які присвячуються Богові, Ісусові Христові, Марії Богородиці, пам'яті тих чи інших святих та мучеників-християн і починається переважно з 1 вересня (нового стилю), але не у всіх Східних Церквах.

У східних і західних християнських обрядах є **спільних** дванадцять **річних свят (виділені)** і свята, що мають обрядові відмінності (в українському [11; 27] або кирило-методіївському¹ обряді; виділені курсивом), а саме:

Різдво Марії Богородиці ((8) 21 вересня), *постійне* свято;

Воздвиження Чесного і Животворящого хреста Господнього ((14) 27 вересня) *постійне* свято;

Свято Покрови Пресвятої Богородиці (1 (14) жовтня), *переносне* свято на найближчу неділю, якщо не є храмове;

день пам'яті святого і мученика Дмитра Солунського ((26 жовтня) 8 листопада) *постійне* свято;

день пам'яті святого Несторія ((27 жовтня) 9 листопада), *переносне* свято на найближчу неділю, як що не є храмове це – *постійне* свято;

¹ Генік Л. Я. Роль Апостольської столиці у формуванні ідентичності християнства Кирило-Методіївської традиції // Україна і Ватикан. Серія зб. наук. праць. Вип.І: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем. – Івано-Франківськ-Київ, 2008. – С.257-269.

день архистратига Михаїла – покровителя Києва ((8) 21 листопада) постійне свято;

день пам'яті святого Йосафата Кунцевича (12 (25) листопада), переносне свято на найближчу неділю, як що не є храмове;

Уведення до Храму Діви Марії (21 листопада, 4 грудня) постійне свято;

день пам'яті апостола Андрія Первозванного (1 (13) грудня) постійне свято;

день пам'яті св. Миколая – єпископа м. Мир у Лікії ((6) 19 грудня) постійне свято;

надвечір'я Різдва Господнього (Свят-вечір; (24 грудня (6 січня)), постійне свято;

Різдво Ісуса Христа (25 грудня (7 січня), постійне свято);

Собор Пресвятої Богородиці та Йосифа Обручника (26 грудня, 8 січня), постійне свято;

день пам'яті першомученика Степана (27 грудня, 9 січня), постійне свято;

день пам'яті святої Меланії (31 грудня; 13 січня) – маланка, постійне свято;

Найменування Господнє, а також день пам'яті Василя Великого та початок Нового року за старим юліанським календарем (14 січня), а за григоріанським - 1 січня, постійне свято;

надвечір'я Богоявлення (другий Свят-вечір; 6 січня (18 січня)), постійне свято;

Богоявлення Господнє або Хрещення Ісуса Христа в р. Йордан – ((6)19 січня), постійне свято (див. детально [12, с.37-43]) ;

Трьох святих – Івана Золотоустого, Григорія Богослова та Василя Великого – ((31 січня) 12 лютого), постійне свято;

Стрітєння Господнє ((2)15 лютого), постійне свято;

Благовіщення Пречистої Діви Марії (25 березня, 7 квітня), постійне свято;

В'їзд Господній у Єрусалим (Квітня, Вербна чи Шуткова неділя; у неділю за тиждень до Великодня), змінне свято;

Великий четвер (страсний, чистий, білий – перед Воскресінням), змінне свято;

Велика п'ятниця (страсна – перед Пасхою), змінне свято;

Воскресіння Ісуса Христа або Пасха (дата Великодня або пасхи міняється щороку), змінне свято;

Вознесіння Господнє (завжди в четвер на 40-й день після Великодня), змінне свято;

пам'ятна (задушна) субота перед Трійцею (змінне свято) – день молитви за загиблих у всі часи за волю України;

Зіслання Святого Духа – день П'ятидесятниці (Зелені свята, Трійця; завжди на 50-й день після **Воскресіння**), *змінне свято;*

Різдво Івана Хрестителя (24 червня, 7 липня), постійне свято;

день пам'яті верховних апостолів Петра й Павла (29 червня, 12 липня), постійне свято;

день пам'яті хрестителя Русь-України Володимира (Василя) Великого (15 (28) липня), переносне свято на найближчу неділю, як що не є храмове;

Преображення (Перевтілення) Господнє – Спаса ((6)19 серпня), *постійне свято;*

Успіня та Внебовзяття з тілом Пресвятої Богородиці ((15) 28 серпня), *постійне свято;* тощо (дати подані за григоріанським та юліанським календарями). Літургійний рік усіх Українських Церков закінчується за григоріанським календарем 31 серпня [17; 27, с.263-299; 28; 38; 44].

До того ж кожен день у році присвячується пам'яті всесвітньовідомих (тобто загальнохристиянських) чи національних святих, а також і особливим священним подіям – святам і постам [28; 34; 44, с.488].

Річний цикл богослужінь у православних і католиків триває з 1 вересня по 31 серпня за григоріанським календарем і має: **постійні** (Різдво (25 грудня), **Богоявлення** (6 січня), **Преображення** (6 серпня)), **змінні** (**Пасха**, **Вознесіння**, **Трійця**), **переносні** (до прикладу: *Покрова* (14 жовтня) чи *Перенесення мощей святого Миколая* (22 травня) – урочисті богослужіння переносять на найближчу неділю) **свята** [27; 28; 33; 34].

Але в окремих Східних Церквах **річне коло богослужінь** може відрізнитися. Наприклад, у Коптській Церкві річний цикл богослужінь починається не 1 вересня, як у Католицькій і Православних Церквах, а 29 серпня. Із 12-и головних християнських свят у Коптській Церкві збережено тільки 7, а саме: Благовіщення, Різдво, Богоявлення, В'їзд Господній у Єрусалим, Воскресіння, Вознесіння і Зіслання Святого Духа, які по даті святкування збігаються із святкуванням у Православних Церквах, а Успіня Богородиці – 16 січня і **Взяття в Небесну славу Марії Богородиці – 22 серпня** святкуються як різні свята. До того ж є ще окреме свято – **День прибуття Святого сімейства до Єгипту (18 травня)**. А у Вірменській Апостольській Церкві свято Різдва Ісуса Христа та Хрещення Ісуса Христа у Йордані відзначаються разом 6 січня як одне свято – **Богоявлення Господнє** [48; 57].

На основі усього згаданого вище, ми дійшли висновку, що до **церковного правила Церков східних обрядів входять богослужіння таких видів: добові** (вечірня, повечір'я, північна, утрень, часи: 9-й, 1-й, 3-й, 6-й, Божественна Літургія), **тижневі** (щоденна Літургія з окремими молитвами у всі дні тижня), **річні (постійні, змінні, переносні)** – вони й становлять **зміст церковного правила.**

Таким чином, ми чітко визначили *зміст церковного правила*, тобто *перелік відповідних богослужінь, які мають здійснюватися у Христовій Церкві протягом доби, тижня, року.* Але такий перелік стосується тільки Апостольських Церков (Католицької, Православної, Давніх Орієнтальних Церков), тобто тих Церков, які дотримуються апостольського передання, адже вони користуються в основному єдиним уставом щодо добового і тижневого кола богослужінь (особливо в монастирях), яке може відрізнитися за датою святкування у річному колі богослужінь. У протестантських общинах, які не дотримуються апостольського передання [21, с.5-70; 47, с.60-186], цей перелік богослужінь повністю не зберігається.

Відповідно **метою встановлення даного правила** є прагнення Церкви Христової дати священнослужителям такий закон про порядок богослужб, щоб відправляючи їх, вони знали, коли і як вони мають шанувати Бога і Йому служити, і були впевнені, що повністю виконали свій обов'язок.

Аналізуючи **джерела церковного правила** слід наголосити, що воно формувалося протягом тривалого часу існування Христової Церкви, а тому найосновнішими джерелами церковного правила були перш за все книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Крім того, церковне правило розвивалося і формувалося у час місіонерської діяльності апостолів, у творах Отців і Вчителів Церкви та на помісних і Вселенських соборах. До відомих науці богослов'я, історії християнства, історії музичного мистецтва **джерел церковного правила** можна віднести наступні:

а) матеріали помісних соборів I-III століть поширення християнства та рішення помісних соборів та синодів Західної та Східних Церков наступних століть [4; 6; 14];

б) документи перших 7-и Вселенських соборів до 1054 року [4; 6];

в) документи Вселенських соборів після 1054 року до XX ст. [5; 61];

г) Статути найдавніших чернечих згромаджень, які стали зразком для пізніших чернечих чинів та орденів у католицькій та православної Церкві [37], а саме:

- Статут преподобного Пахомія Великого (+348 р.) для Тавенісійського монастиря у Єгипті;

- Просторий виклад правил для монахів чину святого Василя Великого (бл. 329-379 рр.) в Малій Азії;
- Твори преподобного Івана-Кассіана Римлянина “Про статут спільного життя” (в 12 книгах);
- Статут преподобного Бенедикта Нурсійського (+543 р.) для монастиря в Монте-Кассіно в Італії;
- Розповідь святого Софонія, єпископа Єрусалимського і преподобного Івана Мосха про відвідування ними Синайського монастиря (авви Ніла Синайського);

г) різні богослужбові книги, зокрема: типики, требники, псалтирі, літургіїкони (служебники), часослови, мінеї, октоїхи, тріоди, апостоли, Євангелії-апракос, ірмологіони, парастасники тощо [37, с. 22-58], де викладені різні вимоги до церковного правила (*Див. Додаток Б*).

До давніх джерел можна віднести також “Життя преподобного Сави Посвяченого”, в якому є багато свідчень про чернечі богослужіння V-VI століть, і ранні пам’ятки такі як: “Апостольське Передання” святого Іполита Римського (бл.170-235), Єрусалимський канонарій, ранні чернечі Статути: Єрусалимський (III-V ст. ст.) та Студитський (IV, VII ст.) [37, с.9] тощо.

Усі названі вище джерела беруть свій початок зі Святого Письма (Біблії) [1; 2; 3; 8], де в Старому Заповіті згадується певний порядок богослужінь, а в Євангеліях подано опис земного життя Господа нашого Ісуса Христа, Його науку, чудеса, хресні страждання, смерть, славне воскресіння і вознесіння Його на небо, що є основним джерелом церковного правила [9].

Святе Письмо власне і є тією богослужбовою книгою, яка використовується у щоденній літургійній практиці. Для нашого дослідження як джерела були цікавими Євангелія, які носять додаток “апракос”. *Євангеліє-апракос* – це Євангеліє, яке побудоване за порядком читання по неділях починаючи від Великодня, а точніше від свята Зіслання Святого Духа на апостолів (Трійці) – дня завершення заснування Церкви Христової. Вони були поширені в Київській Русі з XI ст., що підтверджує “Житіє святого Кирила” (М., 1900) [37].

До *слов’янських рукописних джерел церковного правила*, написаних кирилицею і глаголицею, що збереглися до наших днів, відносяться такі тексти *Святого Письма Старого і Нового Заповітів*:

а) “**Зографське Євангеліє**”, 304 листи, переписано в XI ст. у Македонії глаголицею (перевидане хорватським лінгвістом, палеографом і археографом, літературознавцем, істориком, філологом-славістом, професором

Ватрославом Ягічем (1838-1923) 1879 р. в Берліні), зберігається в Санкт-Петербурзькій (колишній Ленінградській) публічній бібліотеці;

Б) **“Маріїнське Євангеліє”**, яке має сьогодні 173 листки, написано *глаголицею* в XI ст. в Сербії (видано академіком В. Ягічем 1883 р. у Санкт-Петербурзі), зберігається у Москві в Російській державній бібліотеці [56];

в) **“Асеманієво Євангеліє”**, яке має на сьогодні 158 *глаголичних* листів, зберігається у Ватиканській бібліотеці, відоме ще як **Ватиканське** [42, с.687];

г) **“Гршковичів апостол”**, уривок, записаний *глаголицею* у Хорватії, датується кінцем XII початком XIII століть [42, с.687].

ґ) **“Савина книга”**, зроблена як Євангеліє-апракос (для читання церковного по неділях) й переписана в XI ст. *кирилицею*, видана 1903р. російським дослідником Щепкіним В. Н., зберігається в Московському головному архіві, фонд Типографської бібліотеки [43, с.687];

д) **“Остромирово Євангеліє”** (Євангеліє-апракос), яке має всього 294 *кириличні* листки великого формату, списані в 1056-1057 роках із східноболгарського оригіналу. Останнє перевидано в 1889 році в Санкт-Петербурзі, зберігається в Санкт-Петербурзькій публічній бібліотеці [22].

Серед джерел церковного правила з часів Київської Русі слід назвати:

а) **“Новгородський кодекс”** (також “Новгородський псалтир”, за найрозбірливішим текстом) – найстародавніша книга Русі, яка була знайдена у 2000 році. Складається із липових дощечок із чотирма воцаними сторінками. Пам'ятка є палімпсестом, найгорішнім, а отже й найрозбірливішим шаром якого є власне Псалтир. За стратиграфічними, радіовуглецевими і палеографічними даними, воцаним кодексом послуговувалися у першій чверті XI століття і, можливо, починаючи з останніх років X століття. Таким чином, він на кілька десятиліть старший од Остромирового Євангелія, яке вважалося найстародавнішою книгою Русі, із точно встановленою датою написання (1056-1057рр.). Ранішими слов'янськими документами є лиш деякі давньоболгарські і хорватські написи X століття, які, однак, не можна віднести до категорії “книг”[55].

б) **“Архангельське Євангеліє”**, записане *кирилицею* 1092р. [42, с.687];

в) **“Мстиславово Євангеліє”**, переписане *кирилицею* 1117р. [42, с.687];

г) **“Юрьєвське Євангеліє”**, записане *кирилицею* 1120р. [42, с.687];

ґ) **“Галицькі Євангелія”** (XII-XIII ст.ст.):

• **Галицьке Євангеліє” 1144р.**, переписане *кирилицею* з південнослов'янського оригіналу в Галичі (арк. 1-228, а аркуші 229-260 переписані в XII-XIII ст.). Це є найстаріший збережений текст, з

відтворенням деяких особливостей місцевої мови (хорватська мова, описана дослідником В. Ягічем). Рукопис зберігається у Москві в Головному архіві [22, Т.1, с.340-341; 42, с.687].

- **“Галицьке Євангеліє 1266-1301** рр. (текст – Євангеліє-апракос), всього дійшло 175 аркушів. Переписане пресвітером Григорієм з болгарського оригіналу. Зберігається у Санкт-Петербурзькій публічній бібліотеці [22, Т.1, с.340-341].

Релігієзнавець, кандидат філософських наук, доцент Прикарпатського університету ім. В. Стефаника Фіглевський М. К. згадує чотири галицькі Євангелія, які дійшли до нашого часу. Він підкреслює, що деякі з них зберігаються у Росії, одне – в Польщі. Матеріали про два з них поки що не знайдено [51].

г) **“Добрилово Євангеліє”**, записане *кирилицею* **1164** р. [42, с.687];

д) **“Мирославово Євангеліє”** переписане у **XII** ст. *кирилицею* у Сербії [42, с.687];

е) **“Добромирово Євангеліє”** **XII** ст. переписане *кирилицею* у Болгарії [42, с.687];

є) **“Вуканово Євангеліє”** переписане *кирилицею* у **XIII** ст. в Сербії [42, с.687];

ж) **“Добрейшево Євангеліє”** **XIII** ст. записане *кирилицею* у Болгарії [42, с.687];

з) **“Христинопільський Апостол”**, церковнослов'янський текст **XII** ст. з рисами української мови того часу, писаний правдоподібно в Галичині (291 подвійна сторінка). Зберігався у василіанському монастирі в Христинополі [60].

и) Біблія доктора *Франциска Скорини* (1490-1540), яка вийшла друком під заголовком **“Біблія Руска”** (в м. Полоцьку) у 1517-1519 рр.

Окремо слід виділити *староукраїнські рукописні та друковані джерела церковного правила:*

а) *рукописне* Пересопницьке Євангеліє 1556-1561рр., яке, на щастя, зберігається в Україні [24, с.26].

б) Переклади друкованих богослужбових книг Івана Федоровича (1542? – 5 (15 грудня) 1583р.) – диякона московської Густинської церкви:

- **“Апостол-апракос”** та **“Учительне Євангеліє”**, що вийшли друком відповідно 1564 р. і 1568 р. у Москві;

- Переклади **“Апостола”** і **“Біблії”** Іваном Федоровичем у Львові та Острозі, **“який своїм тцанієм друкованіє занедбаное обновил”** (як написано на його надгробній плиті) [55]. Це – львівський **“Апостол”** (1574), **“Новий Завіт із Псалтирем”** (Острог, 1580р.), **“Острозька Біблія”** (1581 р.) [24, с.17];

в) переклад біблійних книг (*рукопис*) здійснений Іоаном Максимовичем (1651-1715), вихованцем Києво-Могилянської колегії, ігуменом Єлецького монастиря, а з 1697 року архієпископом Чернігівським. Максимович, як викладач чернігівського колегіуму і родич гетьмана Мазепи, після Полтавської битви 1709 р. був призначений Петром I митрополитом Тобольським у 1711 р., де й помер (+1715р.) [22.Т.3, с.883; 22.Т.4, с.1443].

Серед сучасних **українських джерел церковного правила** слід назвати:

1. Переклад Євангелій українською мовою в 30-40-х роках ХІХ ст., зроблений випускником Львівської семінарії Святого Духа УГКЦ, одним із засновників “Руської Трійці” отцем *Маркіяном Шашкевичем* [24].

2. Переклад у ХІХ столітті протоієреєм Київської духовної академії, професором юдаїстики (гебраїстики) Іоаном Максимовичем “Псалтиря” українською мовою здійснений (1859р.), який брав участь у перекладі біблійних книг Старого Заповіту для видання Біблії російською мовою Синодом РПЦ у середині ХІХ століття.

3. Повний переклад Святого Письма (*рукопис*) був здійснений професором Київської духовної академії **Пилипом Морачевським** (1806-1879). Закінчений до 1860 р., та не був надрукований через валуєвський указ. Виданий тільки Новий Заповіт у 1906 р. Щойно 1921р. Всеукраїнська православна Церковна Рада (1917-1921) схвалила його переклад для вживання у практичному духовному житті [24; 58; 59].

4. **Повний переклад Біблії**, зроблений українською мовою доктором **Іваном Пулюєм (1845-1918)**, **Пантелеймоном Кулішем (1819-1897)** й, завершеним після смерті останнього, **Іваном Нечуєм-Левицьким (1838-1918)** у 1897р., виданий Біблійним товариством у Великобританії без другоюканонічних книг в 1903 р. [24; 59].

5. **Переклад Біблії українською** (та виданий з паралельним текстами *церковнослов'янською* мовами) здійснений отцем-доктором *Олександром Бачинським (1844-1933)*, вийшов друком 1903 р. у Львові (Новий Заповіт і Псалтир) малим тиражем [6, с.VII].

6. Переклад українською мовою П'ятикнижжя, Нового Заповіту, 1921 р. та книги Псалмів 1925 р., зроблений професором Львівської Богословської академії отцем-доктором *Ярославом Левицьким (1878-1961)*, виданий у Жовкві отцями-Василіанами [24].

7. Перекладацька комісія УАПЦ у 1926р. врахувала переклад Пилипа Морачевського й видала Євангеліє і Псалтир у Києві та в Херсоні. Головою

цієї Комісії був архієпископ Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ) Нестор Шараївський (1865-1929) [24; 58].

8. УАПЦ у Польщі 10 грудня 1922 р. створила перекладацьку Комісію до складу якої увійшли митрополит Діонісій, доцент Київського університету імені св. Володимира *Іван Огієнко* (у майбутньому митрополит Іларіон), професор Київської духовної академії Олександр Лотоцький (1879-1939). Переклад Нового Заповіту проф. І. Огієнко завершив 1938 року [24].

9. Переклад Біблії українською мовою академіка *Михайла Кравчука* (1892-1942), виданий 1937 року на Волині [24; 59].

10. Український переклад Біблії за редакцією доктора теології, доктора філології, професора Львівського університету отця *Теодосія-Тита Галущинського* (1880-1952), видрукуваний у Римі видавництвом отців Василіан 1947 р. ще до знахідок у Кумранських печерах на півдні Палестини [6].

11. **Повний переклад Біблії** доктора **Івана Огієнка (1882 – 1972)**, доцента історії та філології Київського університету імені святого Володимира, міністра освіти і віросповідань уряду УНР (1917-1918), ректора Кам'янець-Подільського університету, а пізніше професора Українського таємного університету у Львові (1919-1923) й Варшавського університету (1923-1944), а з 1942 року – митрополита УАПЦ та з 1943 року – архієпископа УАПЦ. Його переклад книг Святого Письма (**повний слов'янський біблійний канон**) Британське Біблійне товариство видало без другоканонічних книг у 1962 році [3; 24; 59].

12. **Повний український переклад Святого Письма** (за католицьким каноном із другоканонічними книгами) за редакцією отця-доктора **Івана Хоменка (1892-1981)** (і редагований групою перекладачів із 18 осіб, в тому числі отцем, доктором філософії, пізніше професором біблістики в 1994-1996 рр. Івано-Франківської теологічної академії (далі – ІФТА) УГКЦ Тарасом Олійником, ЧСВВ – автором передмови до Святого Письма) в 1963 році й затверджений Двадцять першим Вселенським (II Ватиканським) собором [6, с.I-XXI; 22, с.35-75; 38].

13. **“Біблія: Книги Священного Писання Старого та Нового Заповіту”** – це переклад з російської мови, здійснений патріархом УПЦ КП **Філаретом Денисенком (1929 р.н.)** усіх біблійних книг **повного слов'янського канону** із III Макавейською, III Езри та молитвою Манасії, що виданий в Україні 2004 року, за синодальним виданням Російського Біблійного товариства (XIX століття) [2].

14. Узгоджений з різними релігійними конфесіями **повний переклад сучасною українською мовою “Біблія. Книги Святого Письма Старого і**

Нового Заповіту”, з давньоєврейських, давньоарамейських і давньогрецьких текстів, звірений із слов'янськими, англійськими та латинськими й іншими текстами, здійснений за сприяння і за замовленням Українського Біблійного Товариства групою фахівців-перекладачів різних конфесій та фахівців українських державних академічних установ під керівництвом отця-доктора **Рафаїла Турконяка** (1949 р. н., ЧСВВ), вийшов у світ 2008, 2011 роках (повний католицький і православний канон) [1; 59].

Крім перекладів Біблії до сучасних джерел церковного правила можна віднести *Типики*, якими користувались українські священнослужителі й християни, зокрема Студитський, Єрусалимський, Почаївський, Перемиський, Ужгородський та анонімні Типики; ТИПІК Української Католицької Церкви, виданий 1997 у Римі та перевиданий у Львові 2002 року [48] та упорядкований отцями Ісидором Дольницьким, Родіоном Головацьким, отцем-доктором Парфентієм Павликом, отцем Йосафатом Романчиком з примітками отця-доктора Доротея Шимчія (ЧСВВ). [48, с.3-4], а також остання збірка Правил ченців Студійського статуту “Типікони”, що вийшла 2007 року [9].

Серед інших сучасних джерел церковного правила слід виділити такі сучасні **богослужбові книги** (див. Додаток Б): *Служебник, Часослов, Требник, Книга молебних співів, Октоїх, Мінея місячна, Мінея загальна, Мінея святкова, Тріодь для посту, Тріодь цвітна, Типікон (чи Устав – Статут), Ірмологій, Канонник* [27; 33; 34; 36; 37; 43; 43; 44; 46; 52; 53], *Псалтир* [35], які писалися на основі Святого Письма та документів Вселенських і помісних соборів.

На жаль, для дослідників України не всі документи помісних та Вселенських соборів є доступними для читання й аналізу через відсутність їх текстів українською чи іноземними мовами в бібліотеках.

Таким чином, методом компаративістики та аналізу текстів Святого Письма [1; 2; 3; 8], документів Вселенських і помісних соборів [4; 5; 6; 7]; шляхом систематизації богословської літератури різних конфесій [9; 10; 13; 18; 26; 27; 28; 29; 33; 34; 36; 37; 44; 49], а також методом узагальнення нам вдалося з'ясувати, що:

А) “**Богослужінням** називається певний спосіб Богошанування через читання і співання молитов, читання Слова Божого (Біблії), священнодійства (обряди і культу), здійснювані за визначеним порядком на чолі із священнослужителем (єпископом чи священником), чи догода Богові добрими думками, словами і ділами, тобто виконання волі Божої”;

Б) **Метою існування богослужіння є необхідність** викласти для віруючих через читання Святого Письма та піснеспіви істинну науку Ісуса

Христа (Його головні повчання і морально-етичні закони), підвести їх до молитви та каяття, а в образах і діях обрядів і культів відобразити найважливіші події святої історії, які відбулися для людського спасіння (в часі Старого і Нового Заповіту), та викликати в учасників молитви подяку Богові за всі благодійства, за одержані і майбутні ласки від Нього й спокій душі, а головне – через богослужіння ввійти у сакраментальне спілкування і єднання з Богом через участь у Святих тайнах;

В) ми дійшли висновку, що **“Церковне правило – це описаний ще в Старому Заповіті, а згодом установлений Ісусом Христом, апостолами та їх наступниками й зафіксований у Новому Заповіті, документах Вселенських і помісних соборів та інших канонічних книгах певний порядок богослужінь у Христовій Церкві”**;

Г) виявити, що **суть церковного правила становлять усі богослужіння, що здійснюються Церквою Христовою протягом добового** (дев'ятий час, вечірня, повечір'я, північна, утренья, перший час, третій час, Свята Літургія, шостий час); **тижневого** (із воскреслими та щоденними гласами, тропарями й кондаками, причасними та ще додатковими молитвами на кожен день тижня: **понеділок** – ангелам, **вівторок** – Івану Предтечі, **середа** – Христу і Богородиці, **четвер** – апостолам і святому Миколаєві, **п'ятниця** – Ісусові Христові, **субота** – всім святим і померлим, **неділя** – Богові й воскреслому Христові); **річного кола богослужінь** (з 1 вересня до 31 серпня за річним календарем свят з Літургією апостола Якова (1 раз в рік), Василя Великого (12 разів на рік), Івана Золотоустого (щоденно) та Літургією Раніше Освячених Дарів і святого Епіфанія (додатково на час Великого посту) із **постійними, змінними, переносними річними святами** [27; 37; 44];

Г) уточнити, що **метою встановлення церковного правила** було бажання монахів та ієрархії Церкви Христової дати порядок богослужб із метою пошани до Бога та найточнішого Йому служіння.

Д) встановлено, що є такі **види джерел церковного правила**: Біблія та її давні переклади та переклади на словянські та українську мову; східні Статути – Єрусалимський та Студитський; типікони та інші богослужбові книги (див. Додаток Б).

Підсумовуючи вище зазначене, наголошуємо, що церковне правило для вивчення своєї історії має хоч і не повну, але досить значну джерельну базу, яка допоможе з'ясувати його походження та історію розвитку, що могло би бути предметом окремого дослідження.

ДОДАТКИ

Додаток А

Добове (денне) коло богослужінь

При вивченні першого (добового) кола богослужінь слід дослідити, які богослужіння туди входять й визначити як вони відправляються.

Християнська доба починається з півночі, але богослужіння продовжують рахувати з вечора: *дев'ятий час, потім вечірня, повечір'я, північна, утрєня, перший час, третій час, шостий час, Божественна Літургія* [46, с.487].

Вечірня – це служба, яка здійснюється у кінці дня, увечері. Нею християни дякують Богові за минулий день.

Повечір'я – богослужба, яка складається із читання ряду молитов, у яких віруючі просять у Господа Бога прощення гріхів, і щоб Він дав їм щасливий сон, спокій тілові й душі, зберіг їх від підступів диявола.

Північна – це служба, яка здійснюється опівночі, на згадку про нічну молитву Спасителя у Гетсиманському саду. Ця служба закликає віруючих завжди бути готовими до Страшного суду, який настане раптово, мов наречений закличе дів (як у притчі про десять дів). Звідси моління, які називаються нічні чування (очікування).

Утрєня (ранішня) – це служба, яка здійснюється вранці, до схід сонця. Цією службою християни дякують Богові за минулу ніч і просять у Нього милостей на прийдешній день, що вже настав.

Перший час (I час) відповідає нашій сьомій годині ранку, освячує молитвою день, що вже настав.

Третій час (III час) – відповідає дев'ятій годині ранку (за місцевим часом) й такій важливій новозавітній події як Зіслання Святого Духа на апостолів.

Шостий час (VI час), що припадає приблизно на дванадцяту годину дня, присвячений такій важливій події як розп'яття Господа нашого Ісуса Христа.

Дев'ятий час (IX час; близько п'ятнадцятої години дня) – згадують віряни хресну смерть Господа нашого Ісуса Христа.

Божественна Літургія – найголовніше богослужіння. На ній згадується все земне життя Спасителя та здійснюється Тайна (таїнство – рос.) євхаристії, установа самим Ісусом Христом на Тайній вечері (у страшний четвер).

Всі богослужіння в перші століття поширення християнства проводились окремо у певний, визначений для цього час. Згодом для зручності віруючих вони були об'єднані в три групи богослужінь: вечірні, ранкові і денні.

Вечірнє богослужіння складається з IX часу, *вечірні, повечір'я.*

Ранкове – з північної, *утрені, I часу.*

Денне – з III часу, VI часу та Літургії.

Напередодні недільних свят та інших урочистих днів проводиться вечірня служба, в якій з'єднуються *вечірня, утрєня, перший час*. А через те, що в давні часи таке богослужіння тривало всю ніч, то його називали й називають **нічним чуванням** (*церковнослов'ян. – всенічне бдіння*), адже у перших християн воно тривало всю ніч, а означає це пильнування (сторожа, неспання, очікування, як в Ісуса Христа напередодні арешту і мук в Гетсиманському саду).

Додаток Б

Богослужбові книги – джерела церковного правила

Акафісник – богослужбова книга, де містяться тексти молитов-величань до Ісуса Христа, Марії Богородиці та окремих святих.

Апостол – це богослужбова книга разом з текстом “Дій апостолів”, “Посланнями апостолів”, прокіменами, аलिлуаріями, причасними.

Євангеліє - апракос – це богослужбова книга, яка крім звичайного поділу тексту Євагелій на розділи і вірші, ділиться на особливі частини, названі “зачалами”.

Євангеліє (з грец. Ευαγγέλιον – добра звістка) – твір раннього християнства, книга, що входить до другої частини Біблії – Нового Заповіту й розповідає про прихід у цей світ Месії в особі Ісуса Христа (це і є добра звістка) та основні ідеї його вчення.

Ірмологій (гр. м. **Ірмологіон**) – книга з текстами тих молитов, які призначені для співу, тобто церковними піснями, покладеними на ноти – **ірмосами**.

Літургікон – див. **Службник**.

Мінея загальна – це богослужбова книга, яка має піснеспіви, що є спільними в цілому списку святих (пророків, апостолів, мучеників). Використовується тоді, якщо даному святому не складено окремої служби у **Мінеї місячній**.

Мінея місячна – це богослужбова книга, яка містить у собі молитви на честь святих на кожен день року й урочисті Служби Божі на свята Господні та Богородичні, що припадають на певний день місяця. За числом місяців їх є 12 книг.

Мінея святкова – це частина Місячної мінеї, в якій містяться Служби Божі на великі урочисті свята.

Октоїх (церк.-сл. **восьмигласник**) – це книга, де містяться тексти 8-и гласів (голосів), які співаються на Службі Божій. Склав Іван Дамаскин. Існують *воскреслі* (недільні) та *щоденні* гласи візантійського наспіву. Є ще гласи болгарського, сирійського, коптського та ін. наспіву.

Парастасник (від гр. Παραστά) – книга, де містяться молитви і тексти богослужінь похорону і парастасів.

Псалтир (від гр. ψαλτήρι) – це книга, в якій містяться тексти 150 псалмів, що записані у Біблії (біблійна книга Псалмів), але християнський Псалтир поділяється на 20 катизм (гр. Κάθισμα – сидіння), а кожна катизма поділяється на 3 частини, що закінчується славослов'ям: “Слава Отцю і Сину і Святому Духу”. Під час Великого посту увесь псалтир перечитується протягом тижня [35].

Типик (з гр. Τυπικόν, церк.-сл. – **установ**) – це книга, яка містить детальні вказівки у які дні і години, при яких Службах Божих і в якому порядку читати та співати молитви, що містяться в *службнику*, *часослові*, *октоїху* та інших богослужбових книгах, тобто **документ, де зафіксоване церковне правило**.

Требник (гр. Συνταχολόγιον) – книга, в якій містяться тексти молитов священника (від Святих Тайн до благословень і освячень) на всі потреби вірних. (Найвідоміший Требник склав Київський митрополит Петро *Могила* (1596-1647)).

Тріюдь пісна (від гр. **Трія τραγούδια** – 3 пісні; тріюдь, що означає трипісонець) – книга, в якій містяться молитвослови на дні Великого посту і на підготовчі дні тижня до нього від неділі митаря й фарисея до Пасхи не за повним канонам, а скорочено: по три пісні замість дев'яти.

Тріодь цвітна – книга, яка містить піснеспіви з дня Великодня (Пасхи) до тижня Всіх святих, тобто до 9-ї неділі включно з днем Христового Воскресіння.

Служебник (гр. м. λειτουργικόν) – це книга, в якій містяться тексти Літургій Василя Великого, Івана Золотоустого, Раніше Освячених Дарів; Місяцеслов; частини утрени й вечірні; тропарі, кондаки на будні й свята, прокімени.

Часослов (лат. **Libro Horarum**; гр. **αλφαβητάρι**) – книга, де містяться тексти щоденних молитов, тропарі, кондаки на усі дні й свята, крім вечірні, утрени, часів, обітниць.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение А

Суточный круг богослужебный

Вечерня – это богослужение, которое совершается в конце дня, вечером. Им христиане благодарят Бога за день, что прошёл.

Повечерня – богослужение, состоящее из чтения ряда молитв, в которых верующие просят у Господа прощения грехов и благословения на счастливый сон, покоя телу и душе, защитил их от подступов дьявола.

Полуночица – это богослужение, которое совершается в полночь, на воспоминание о ночной молитве Спасителя в Гетсиманской роще. Это богослужение призывает верующих всегда быть готовыми к Страшному суду, который наступит внезапно, как будто жених призовет дев (как в притче о десяти девах и женихе). Отсюда моления, которые называют ночные бдения (ожидания).

Утренья – это богослужение, которое совершается утром, до восхода солнца. Этим богослужением христиане благодарят Бога за прошедшую ночь и просят у Него милости на пришедший день, что уже наступил.

Первый час (I час) соответствует седьмому часу утра, освящает молитвой день, что уже наступил.

Третий час (III час) – соответствует девятому часу утра (по местному времени) и такому важному евангельскому событию как Сошествию Святого Духа на апостолов.

Шестой час (VI час), который совпадает приблизительно с двенадцатым часом дня, посвящён такому важному событию, как распятие Господа нашего Иисуса Христа.

Девятый час (IX час; около пятнадцатого часа дня) – посвящён воспоминанию верующих о крестной смерти Иисуса Христа.

Божественная Литургия – основное богослужение дневного круга. На нём вспоминают жизнь Спасителя и совершается Таинство евхаристии, установленное самим Иисусом Христом во время Тайной вечери (у страстный четверг).

Все богослужения в первые века распространения христианства проводились отдельно в определённое, предназначенное для этого, час. В скором времени для удобства верующих мирян они были объединены в три группы богослужений: вечерние, утренние и дневные.

Вечернее богослужение состоит из IX часа, вечерни, повечерья.

Утреннее богослужение состоит из полуночицы, утрени и I часа

Дневное богослужение состоит из III часа, VI часа и Литургии.

Накануне воскресных праздников и других праздничных дней проводится вечерние богослужения, в которых объединяют вечернюю, утреню и первый час. А из-за

того, що в древніе времена такое богослужение длилось всю ночь, его называют **всеночным бдением** (из церковнославян. – *всеночное бдение*), так как у первых христиан оно длилось всю ночь, а значит люди не спали и дежурили (дежурство, ожидание, как в Иисуса Христа накануне ареста и страстей в Гетсимнии).

Приложение Б

Богослужбные книги – источники церковного правила

Акафистник – богослужбная книга, содержащая тексты молитв-прославлений Иисуса Христа, Марии Богородицы и отдельных святых.

Апостол – это богослужбная книга с текстом “Деяний апостолов”, “Посланий апостолов”, *прокименов, алилуариев, причастных*.

Евангелие - апракос – это богослужбная книга, в которой кроме обычного деления текста Евангелий на разделы и стихи, выделяются особенные части, названные “зачалами”.

Евангелие (с гр. *Ευαγγέλιον* – добрая новость) – сочинение раннего христианства, книга, которая входит во вторую часть Библии – Новый Завет и рассказывает о приходе в этот мир Месии о особе Иисуса Христа (это и есть добрая новость) и об основных идеях Его учения.

Ирмологий (с гр. *Ирмологион*) – книга с текстами тех молитв, которые предназначены для пения, т. е. церковными песнями, положенными на ноты – **ирмосами**.

Литургикон – см. **Служебник**

Минея общая – это богослужбная книга, которая содержит песнопения, что есть общими для целого списка святых (пророков, апостолов, мучеников). Используется тогда, когда для определённого святого не составлено отдельной богослужбы в **Минее месячной**.

Минея месячная – это богослужбная книга, которая содержит в себе молитвы в честь святых на каждый день года и торжественные Литургии на праздники Господские и Богородичные, которые попадают на определённый день месяца. По числу месяцев их есть 12 книг.

Минея праздничная – это часть Минеи месячной, в которой содержатся Литургии на большие торжественные праздники.

Октоих (церк.сл. **осьмигласник**) – это книга, где содержатся тексты 8-и гласов, которые поют на Литургии. Их составил Иоанн Дамаскин. Существуют *воскресные* (на воскресенья) гласы и *повседневные* гласы византийского напева. Есть ещё гласы болгарского, сирийского, коптского и других напевов.

Парастасник (от гр. *Παραστά*) – это книга, где содержатся молитвы и тексты заупокойных богослужбной чина панихиды и парастасов.

Псалтырь (от гр. *ψαλτήρι*) – это книга, в которой содержатся тексты 150 псалмов, записанных в библейской книге Псалмов, но христианский Псалтырь делится на 20 кафизм (гр. *Κάθισμα* – сидение), а каждая кафизма, в свою очередь, разделяется на 3 части, которые заканчиваются славословием: “Слава Отцу и Сыну и Святому Духу”. Во время Великого поста на протяжении недели Псалтырь перечитывают полностью [37, с.722].

Типик (с гр. *Τυπικόν*, церк.сл. – **устав**) – это книга, в которой содержатся точные указания в какие дни, часы и при каких Литургиях, а также в каком порядке читать и петь молитвы, которые содержатся в *служебнике, часослове, октоихе* и других богослужбных книгах, то есть **документ, где зафиксировано церковное правило**.

Требник (гр. Συναγωγή) – книга, в якій містяться тексти молитв для священника (все чинополюддя – починаючи від Святих Таїнств до благословень і освящень) т.е., всі необхідні благословення для віруючих. (Всі Українські Церкви використовують і сьогодні Требник, складений митрополитом Київським Петром Могилою (1596-1647)).

Триодь постаная (від гр. **Τρία τραγούδια** – 3 пісні; триодь, що означає трипеснець) – богослужбна книга, в якій містяться молитвослови на всі дні Великого поста і на підготовчі дні тижня до нього: від воскресіння мытара і фарисея до Пасхи не повністю канону, а скорочено: по три пісні замість дев'яти.

Триодь цвітня – це богослужбна книга, в якій містяться песнопіння з дня Пасхи до тижня Всіх святих, т. е. до 9-го воскресіння включительно з днем Христового Воскресіння.

Службник (гр. λειτουργικόν) – це богослужбна книга, яка містить тексти Литургій Василя Великого, Іоанна Златоуста, Пржедосвящених Дарів; Місяцеслов; часті утрени, вечірні; тропари і кондаки на свята і будні, прокимени.

Часослов (лат. **Libro Horarum**; гр. **αλφαβητάρι**) – це богослужбна книга, яка містить тексти щоденних молитв, тропарей, кондаків на всі дні і свята, крім вечірні, утрени, часів, обетні.

APPLICATIONS

Appendix A

Daily worship circle

Vespers (Evening) – a service that is carried out in the late afternoon, evening. She Christians give thanks to God for the previous day.

Compline – the service, which consists of reading a series of prayers in which believers ask the Lord God, the forgiveness of sins, and he gave them a happy dream, peace bodies and souls, kept the snares of the devil.

Midnight – a service that is carried out at midnight, in memory of the night prayer in Gethsemane Savior. This service encourages believers always be ready for doomsday, which comes suddenly, like a bride call on virgins (as in the parable of the ten virgins).

Matins (Morning) – a service which is carried out in the morning, before sunrise. Christians thank God this service for past night and ask from Him favours on a coming day which came already.

First time (I time) in line with our seven o'clock in the morning (Kiev time), prayer sanctifies the day which is at hand.

Third time (III time) – meets nine o'clock in the morning (local time) on such important events as the New Testament Pentecost the Apostles (Descent of the Holy Spirit upon the Apostles).

Sixth time (VI time) per day of twelve hours (local time) dedicated to such an important event as the crucifixion of our Lord Jesus Christ.

The ninth time (IX time); about fifteen hours of the day) – remember the faithful death on the cross of our Lord Jesus Christ.

Divine Liturgy (lat. Messa; eng. Mass) – the main worship. It mentions all earthly life of the Savior and implemented Sacrament of the Eucharist, established by Jesus Christ at the Last Supper (in passionately Thursday).

Evening worship consists of the *ninth time, evening, Compline*.

Morning worship : the northern, Matins, and first time.

Full service : *Third time, Sixth time and Liturgy*.

Appendix B

Liturgical books - sources church rules

Akafisnyk - liturgical book that contains prayers, magnified to Jesus Christ, the Virgin Mary and some saints.

Apostle – a liturgical book with the text “Acts of the Apostles”, “Epistles of the Apostles”, of Prokimen, allyluariyy, communion.

Gospel - apracos – a liturgical book that in addition to plain text presented in the Bible and the partitioning poems divided into specific parts called “conceived”.

Gospel (from the Greek. Ευαγγελιον – good news) – a work of early Christianity, the book, which is the second part of the Bible – New Testament also tells of the coming of the Messiah into the world in the person of Jesus Christ (this is good news) and its main ideas teaching.

Irmologion – a book with texts of the prayers that are designed for singing church songs is entrusted to note – **Heirmos** .

Liturhikon – see **Missal**.

Menaion general – a liturgical book that has songs that are common in the general list of saints (prophets, apostles, martyrs). Then used when the saints are not made in a separate service **Menaion month**.

Menaion month – a liturgical book that contains the prayers in honor of the saints for every day of the year and solemn Liturgies on the feasts of the Lord and the Blessed Virgin , attributable to a particular day of the month. According to the number of months they have 12 books.

Menaion holiday – is part of the Lunar Saints, which contains Liturgies for large celebrations.

Oktoikh (Church Slavonic language – **Vosmyhlasnyk = octo vocibus**) – a book that contains texts and 8 voices (votes), sung at Mass. Compiled by John Damascene. There are resurrected (Sunday) and daily Byzantine singing voices. There are voices Bulgarian, Syrian, Coptic and others melody .

Parastasnyk – a book containing prayers and worship lyrics and Parastas, into the funeral service.

Psalter – a book that contains the text of Psalms 150, recorded in the Bible (Biblical book of Psalms), but Christian Psalter is divided into 20 katyzm (gr. Κάθισμα – seat), and each katyzma divided into 3 parts, ending thanksgiving “Glory be to the Father and to the Son and to the Holy Spirit”. During Lent entire Psalter is read during the week [35].

Typicon (gr. Τυπικική, Church Slavonic language – **Ustav**) – a book that contains detailed instructions on what days and hours at which the service of God and in what order to read and sing the prayers contained in the missal, chasoslov, oktoyich and other liturgical books that document which fixed **ecclesiastical rule**.

Formulary (Gr. Συνταγολόγιο) – a book that contains the prayers the priest (of sacraments to the blessings and consecrated) to all the needs of the faithful. (Ukraine Church use formulary, which compose monsenijor of Kyiv Petro (Peter) Mogyla (1596-1647)).

Lenten Song (from Gr. **Τρία τραγούδια** – three songs; which means trypisnets) – book, which contains Prayer in the days of Lent and the week to prep him on Sunday of the Publican and Pharisee before Easter is not the full canon and short: three songs instead of nine " mint.

Lenten Cauliflower – book containing songs from the date of Easter (ukr. Velykden) Week to All Saints, ie the 9th day including Sunday Resurrection of Christ.

Missal (gr. Λειτουργικόν, **Liturhikon**) – a book that contains the texts of the Liturgy of Basil the Great, St. John Chrysostom, Presanctified Gifts; mesyatseslov; part of the morning and evening; Troparion, Kontakion on weekdays and holidays, Prokimen.

Prayer Book or **Book of Hours** (Lat. **Libro Horarum**; Gr. **αλφαβητάρι**) – a book containing texts of daily prayer, troparion, kontakia on all days and holidays, except Vespers, Matins, times, promise.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Документи:

1. Біблія. Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / за ред. отця-доктора Р. Турконяка. 4-е повне вид. укр. мовою. – К.: УБТ, 2011. – 1214 с.
2. Біблія / перекл. з рос. синодального вид. патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Вид-ня УПЦ КП, 2004. – 1416с.
3. Біблія / перекл. І. Огієнка. – К.: Укр.. Бібл. Т-во, 2000.
4. Джерела Канонічного права православної Церкви. Вип. І. / Пер. з грец. Я. Туркало. – Харків: Вид-ня Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ, 1997. – 117с.
5. Документи II Ватиканського собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів: Свічадо, 1996. – 790с.
6. Дьяния Вселенских Соборов. В 7 т. (4кн.). – Санкт-Петербург: Воскресение, 1996. – 2144 с.
7. Кодекс канонів Східних Церков / Пер. з лат. проф. Й. Кобіва.– Львів: Видання оо. Василіан, 1995. – 471с.
8. Святе письмо / пер. І. Хоменка. – Рим, 1982.
9. Типікони / Редкол. ерм. Венедикт та ин. Т.1. – Львів: Свічадо, 2007. – 140с.

Література:

10. Абетка християнської науки і обряду. Скороч. вид. – Івано-Франківськ: ІФТА, 2002. – 339с.
11. Безклубенко С. Д. Музы на ложе Прокруста. – К.: Мыстэцтво, 1988. – 195с.
12. Геник, Любов. Народно-релігійні традиції в сучасному педагогічному процесі // Рідна школа. – 2002. - №6 (869). – Червень. – С.37-43.
13. Головацький Р. Пояснення богослужень. – 2-е вид. – Львів: Місіонер, 1998. – 304с.
14. Головащенко С. І. Біблієзнавство: Вступний курс: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 496 с.
15. Гузік К. Як розмовляти з Богом (Короткі поради для бажаючих навчитися молитись) / Пер. К. Галазюк. – Красилів: Вид-во оо. Францисканців “Християнське слово”, б.р. – 32 с.
16. Грєф Р. “Так Отче” щодня з Богом / З нім. перероблене о. І. Назарком, ЧСВВ. – Торонто: Вид-во оо. Василіан, 1977. – 98 с.
17. Дзерович Ю. Катехитика. – Львів: Праці Львівської Богословської Академії, 1930. – 141 с.
18. Дзерович Ю. Педагогіка. – Львів: Накладом греко-католицької Богословської Академії, 1937. – 240 с.
19. Дзерович Ю. Проповіді катехитичні. Т. 1. – Перемишль, 1903. – 293 с.

20. Дзерович Ю. Християнське релігійно-моральне виховання молоді // Нива. – 1935. – Ч. 11. – С. 369-378.
21. Дудар Н., Филипович Л. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). - К.: Наукова думка, 2000. – 132с.
22. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. В 10-и т. Т. 1-10 / Гол. ред. В. Кубійович. – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955 – 1984.
23. Єдність Церкви. Екуменізм // Сопричастя. – 1996. – №3-4. – 200 с.
24. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2003. – 110с.
25. Карташєв А. В. Вселенские соборы. – М.: Республика, 1994. – 542с.
26. Катехизм для парохів / Упоряд. о.д-ра М.-І. Любачівського. В 4 ч. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1961. – 344 с.
27. Катехизм Католицької Церкви. – Жовква: Місіонер, 2002. – 772 с.
28. Катрій Ю. Пізнай свій обряд. – Торонто – Рим, 1981. – 485 с.
29. Керн К. Евхаристия (из чтений в Православном Богословском Институте в Париже). – Изд. 2-е. – М.: Изд-во храма св. Космы и Дамиана, 1999. – 336 с.
30. Кунцман П., Буркард Ф.-П., Відман Ф. Філософія: dtv- Atlas: Пер. з 10-го нім. вид. / Худож. Аксель Вайс; Наук ред., пер. В. П. Розумний. – К.: Знання Прес, 2002. – 270 с.
31. Лаба В. Патрологія./ Василь Лаба. Вид. 2-е. – Рим: Вид-во Українського Католицького ун-ту ім. Св. Климента папи, 1974. – 552 с.
32. Лежогубський Т. Де знайти правду?/ Теодозій Лежогубський. – Львів: Накладом Товариства Св. ап. Павла, 1912. – 285 с.
33. Любачівський М.-І. Літургіка. Ч. I, II. – Рим, 1990. – 180 с.
34. Марусин М. Божественна Літургія/ Мирослав Марусин. – Рим, 1992. – 529 с.
35. Молитовний Псалтир: Псалтир з катизмами. – Вид. 2-е доповн. – Львів: Місіонер, 2005. – 494 с.
36. Наука про Службу Божу. – К.: Либідь, 1993. – 56 с.
37. Настольная книга священнослужителя. Т.1. – М.: Издание Московской Патриархии, 1977. – 768 с.
38. О'колінз Д., Фаруджі Е. Г. Малий теологічний словник / Заг. ред. д-ра С. Мудрого. – Івано-Франківськ: ІФТКДІ, 1997. – 448 с.
39. Олійник Т. Сила Хрищення: Засади Духовного життя /Тарас Олійник.. – Куритиба: Вид-во оо. Василіан, 1990. – 330 с.
40. Ортинський І. Вірити /Іван Ортинський. – Рим-Мюнхен-Фрайбург: Вид-во оо. Салезіян, 1990. – 292 с.
41. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного, Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1994. – 389 с.
42. Ропс Д. Ключ к пониманию Священного писания Ветхого и Нового Заветов / Ключ к пониманию Священного писания. – Брюссель: Жизнь с Богом, 1982. – 698 с.
43. Рудницький А. Українська музика: історико-критичний огляд. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1963. – 406 с.
44. Слободський С. Закон Божий. Підручник для сім'ї та школи / [Пер. на укр. мову О. І. Кислюка]. – К.: «ФЕНТЕЗІ» ЛТД, 1996. – 571 с.
45. Словник іншомовних слів / За ред. чл-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. – К.: Головредакція УРЕ, 1977. – 774 с.

46. Соловій М. Божественна Літургія/Мелтій Соловій. – Торонто, 1982. – 358 с.
47. Степовик Д. В. Релігії, секти і культу світу. – Вид. 3-є. – Івано-Франківськ: Івано-Франківський теологічний інститут, 1998. – 266 с.
48. Східні Церкви // Сопричастя. – 1997. – №1. – 138 с.
49. ТИПІК Української Католицької Церкви / Уклад. о. Ісидором Дольницьким. – Львів: Свічадо, 2002. – 756 с.
50. Федорів М. Українські богослужбові співи з історичного і теоретичного огляду. Ч.ІІІ. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1997. – 143 с.
51. Фіглевський М. К. Галицькі Євангелія // Українське релігієзнавство. – 2002. – № 10. – С. 22-28.
52. Хабурський С. Епиклеза: Причинки до розв'язки питання епиклези. – Йорктон, 1968. – 94 с.
53. Черемський П. Основні поняття літургії/Петро Черемський. – Львів: Місіонер, 1996. – 159 с.
54. Шреєр-Ткаченко О. Я. Історія української музики. Частина перша: Розвиток української музики від найдавніших часів до середини ХІХ ст. – К.: Музична Україна, 1980. – 198с.
55. Новгородський_кодекс [Електронний ресурс] // Режим доступу: [/http://uk.wikipedia.org/wiki/11.11.2012_17:51](http://uk.wikipedia.org/wiki/11.11.2012_17:51)
56. Ватрослав_Ягич [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/11.11.2012_18:41.
57. Коптська Церква // Древо [Електронний ресурс] // Режим доступу: drevo-info.ru/articles/354.html / 17.01.2015/15:51:18
58. Пилип_Морачевський [Електронний ресурс] // Режим доступу [/http://uk.wikipedia.org/wiki/11.11.2012_15:53](http://uk.wikipedia.org/wiki/11.11.2012_15:53).
59. Переклади_Біблії_українською_мовою [Електронний ресурс] // Режим доступу http://uk.wikipedia.org/wiki/11.11.2012_16:00
60. Христінопольський_Апостол // [Електронний ресурс] // Режим доступу http://uk.wikipedia.org/wiki/11.11.2012_18:21.
61. Conciliorum Oecumenicorum Decreta /a cura di Gragiuseppe Alberigo – Giuseppe L. Dosetti.Pericles – P. Joannou, Xlaudio Leonardi – Paolo Prodi. Consulenta di Hubert Jedin / Edizione bilingue. – Bologna: EDB, 1991. - 1135 Pt. INDICI 169* P.- ISBN 88-10-20550-2// Conciliorum Oecomenicorum Decreta. – Romae, 1969. // Introduction and translation taken from Decrees of the Ecumenical Councils, ed. Norman P. Tanner // [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_EN.doc.html /27.04.2011/ 19:38.

REFERENCES

Dokumenty:

1. Bibliia. Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovitu / za red. ottsia-doktora R. Turkoniaka. 4-e povne vyd. ukr. movoiu. – K.: UBT, 2011. – 1214 s.
2. Bibliia / perek. z ros. synodalnoho vyd. patriarkha Filareta (Denysenka). – K.: Vyd-nia UPTs KP, 2004. – 1416s.
3. Bibliia / perek. I. Ohienka. – K.: Ukr.. Bibil. T-vo, 2000.
4. Dzherela Kanonichnoho prava pravoslavnoi Tserkvy. Vyp. I. / Per. z hrets. Ya. Turkalo. – Kharkiv: Vyd-nia Kharkivsko-Poltavskoi yeparkhii UAPTs, 1997. – 117s.
5. Dokumenty II Vatykanskooho soboru. Konstytutsii, dekrety, deklaratsii. – Lviv: Svichado, 1996. – 790s.

6. Дѣянія Vselenskykh Soborov. V 7 t. (4kn.). – Sankt-Peterburh: Voskresenie, 1996. – 2144 s.
 7. Kodeks kanoniv Skhidnykh Tserkov / Per. z lat. prof. Y. Kobiva.– Lviv: Vydannia oo. Vasylian, 1995. – 471s.
 8. Sviate pysmo / per. I. Khomenka. – Rym, 1982.
 9. Typikony / Redkol. yerm. Venedykt ta yn. T.1. – Lviv: Svichado, 2007. – 140s.
- Literatura:
10. Abetka khrystyianskoi nauky i obriadu. Skoroch. vyd. – Ivano-Frankivsk: IFTA, 2002. – 339s.
 11. Bezklubenko S. D. Музы на lozhe Prokrusta. – К.: Мыстэтство, 1988. – 195s.
 12. Henyk, Liubov. Narodno-relihiini tradytsii v suchasnomu pedahohichnomu protsesi // Ridna shkola. – 2002. - #6 (869). – Cherven. – S.37-43.
 13. Holovatskyi R. Poiasnennia bohosluzhen. – 2-e vyd. – Lviv: Misioner, 1998. – 304s.
 14. Holovashchenko S. I. Bibliieznavstvo: Vstupnyi kurs: Navch. posibnyk. – К.: Lybid, 2001. – 496 s.
 15. Huzik K. Yak rozmovliaty z Bohom (Korotki porady dlia bazhaiuchykh navchytysia molytys) / Per. K. Halaziuk. – Krasyliv: Vyd-vo oo. Frantsyskantsiv “Khrystyianske slovo”, b.r. – 32 s.
 16. Gref R. “Tak Otche” shchodnia z Bohom / Z nim. pereroblene o. I. Nazarkom, ChSVV. – Toronto: Vyd-vo oo. Vasylian, 1977. – 98 s.
 17. Dzerovych Yu. Katekhytyka. – Lviv: Pratsi Lvivskoi Bohoslovskoi Akademii, 1930. – 141 s.
 18. Dzerovych Yu. Pedahohika. – Lviv: Nakladom hreko-katolytskoi Bohoslovskoi Akademii, 1937. – 240 s.
 19. Dzerovych Yu. Propovidy katekhytychni. T. 1. – Peremyshl, 1903. – 293 s.
 20. Dzerovych Yu. Khrystyianske relihiino-moralne vykhovannia molodi // Nyva. – 1935. – Ch. 11. – S. 369-378.
 21. Dudar N., Fylypovych L. Novi relihiini techii: ukrainskyi kontekst (ohliad, dokumenty, pereklady). - К.: Naukova dumka, 2000. – 132s.
 22. Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. V 10-y t. T. 1-10 / Hol. red. V. Kubiiovych. – Niu-York: Molode zhyttia, 1955 – 1984.
 23. Yednist Tserkvy. Ekumenizm // Soprychastia. – 1996. – #3-4. – 200 s.
 24. Zhukaliuk M., Stepovyk D. Korotka istoriia perekladiv Biblii ukrainskoiu movoiu. – К.: Ukrainske Bibliine Tovarystvo, 2003. – 110s.
 25. Kartashëv A. V. Vselenskye sobory. – М.: Respublyka, 1994. – 542s.
 26. Katekhyzm dlia parokhiv / Uporiad. o.d-ra M.-I. Liubachivskoho. V 4 ch. – Niu-York – Miunkhen, 1961. – 344 s.
 27. Katekhyzm Katolytskoi Tserkvy. – Zhovkva: Misioner, 2002. – 772 s.
 28. Katrii Yu. Piznai svii obriad. – Toronto – Rym, 1981. – 485 s.
 29. Kern K. Evkharystiya (yz chtenyi v Pravoslavnom Bohoslovskom Ynstytute v Paryzhe). – Yzd. 2-e. – М.: Yzd-vo khrama sv. Kosmy y Damyana, 1999. – 336 s.
 30. Kuntsman P., Burkard F.-P., Vidman F. Filosofiia: dtv- Atlas: Per. z 10-ho nim. vyd. / Khudozh. Aksel Vais; Nauk red., per. V. P. Rozumnyi. – К.: Znannia Pres, 2002. – 270 s.
 31. Laba V. Patrolohiia./ Vasyl Laba. Vyd. 2-e. – Rym: Vyd-vo Ukrainskoho Katolytskoho un-tu im. Sv. Klymenta papy, 1974. – 552 s.

32. Lezhohubskiy T. De znaity pravdu?/ Teodozii Lezhohubskiy. – Lviv: Nakladom Tovarystva Sv. ap. Pavla, 1912. – 285 s.
33. Liubachivskiy M.-I. Liturhika. Ch. I, II. – Rym, 1990. – 180 s.
34. Marusyn M. Bozhestvenna Liturhiia/ Myroslav Marusyn. – Rym, 1992. – 529 s.
35. Molytovnyi Psal'tyr: Psal'tyr z katzymamy. – Vyd. 2-e dopovn. – Lviv: Misioner, 2005. – 494 s.
36. Nauka pro Sluzhbu Bozhu. – K.: Lybid, 1993. – 56 s.
37. Nastolnaia knyha sviashchennosluzhytelia. T.1. – M.: Yzdanye Moskovskoi Patryarkhyi, 1977. – 768 s.
38. Okolinz D., Farudzhi E. H. Malyy teolohichnyy slovnyk / Zah. red. d-ra S. Mudroho. – Ivano-Frankivsk: IFTKDI, 1997. – 448 s.
39. Oliinyk T. Syl'a Khr'yshchennia: Zasadyy Dukhovnoho zhyttia /Taras Oliinyk.. – Kurytyba: Vyd-vo oo. Vasylian, 1990. – 330 s.
40. Ortynskiy I. Viryty /Ivan Ortynskiy. – Rym-Miunkhen-Fraiburh: Vyd-vo oo. Saleziian, 1990. – 292 s.
41. Relihiieznavchy slovnyk / Za red. A. Kolodnoho, B. Lobovyka. – K.: Chetverta khvyliya, 1994. – 389 s.
42. Rops D. Kliuch k ponymanyiu Sviashchennoho pysanyia Vetkoho y Novoho Zavetov / Kliuch k ponymanyiu Sviashchennoho pysanyia. – Briussel: Zhyzn s Bohom, 1982. – 698 s.
43. Rudnytskiy A. Ukrainska muzyka: istoryko-krytychnyy ohliad. – Miunkhen: Dniprova khvyliya, 1963. – 406 s.
44. Slobodskiy S. Zakon Bozhyi. Pidruchnyk dlia simi ta shkoly / [Per. na ukr. movu O. I. Kysliuka]. – K.: “FENTEZI” LTD, 1996. – 571 s.
45. Slovnyk inshomovnykh sliv / Za red. chl-kor. AN URSS O. S. Melnychuka. – K.: Holovredaktsiia URE, 1977. – 774 s.
46. Solovii M. Bozhestvenna Liturhiia/Meltii Solovii. – Toronto, 1982. – 358 s.
47. Stepovyk D. V. Relihii, sekty i kul'ty svitu. – Vyd. 3-ye. – Ivano-Frankivsk: Ivano-Frankivskiy teolohichnyy instytut, 1998. – 266 s.
48. Skhidni Tserkvy // Sopyrchastia. – 1997. – #1. – 138 s.
49. ТРРРК Ukrainskoi Katolytskoi Tserkvy / Uklad. o. Isydorom Dolnytskym. – Lviv: Svichado, 2002. – 756 s.
50. Fedoriv M. Ukrainski bohosluzhbovi spivy z istorychnoho i teoretychnoho ohliadu. Ch.III. – Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 1997. – 143 s.
51. Fihlevskiy M. K. Halytski Yevanheliia // Ukrainske relihiieznavstvo. – 2002. – # 10. – S. 22-28.
52. Khaburskiy S. Epikleza: Prychynky do rozviazky pytannia epiklezy. – Yorkton, 1968. – 94 s.
53. Cheremskiy P. Osnovni poniattia liturhiky/Petro Cheremskiy. – Lviv: Misioner, 1996. – 159 s.
54. Shreier-Tkachenko O. Ya. Istoriia ukrainskoi muzyky. Chastyna persha: Rozvytok ukrainskoi muzyky vid naidavnishykh chasiv do seredyiny KhIKh st. – K.: Muzychna Ukraina, 1980. – 198s.
55. Novhorodskiy_kodeks [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: /<http://uk.wikipedia.org/wiki/> /11.11.2012 17:51
56. Vatroslav_Yahych [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu : <http://uk.wikipedia.org/wiki/> 11.11.2012 18:41.

57. Koptska Tserkva // Drevo [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: drevo-info.ru/articles/354.html / 17.01.2015/15:51:18
58. Pylyp_Morachevskiy [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu /http://uk.wikipedia.org/wiki / 11.11.2012 15:53.
59. Pereklady_Biblii_ukrainskoiu_movoiu [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu http://uk.wikipedia.org/wiki/P / 11.11.2012 16:00
60. Khrystynopolskyi_Apostol // [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu http://uk.wikipedia.org/wiki/11.11.2012 / 18:21.
61. Conciliorum Oecumenicorum Decreta /a cura di Gragiuseppe Alberigo – Giuseppe L. Dosetti.Pericles – P. Joannou, Xlaudio Leonardi – Paolo Prodi. Consulenta di Hubert Jedin / Edizione bilingue. – Bologna: EDB, 1991. - 1135 Pt. INDICI 169* P.- ISBN 88-10-20550-2// Conciliorum Oecomenicorum Decreta. – Romae, 1969. // Introduction and translation taken from Decrees of the Ecumenical Councils, ed. Norman P. Tanner //[Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_EN.doc.html /27.04.2011/ 19:38.

Дата надходження до редакції: 13.11. 2018